

Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie

EB

02422

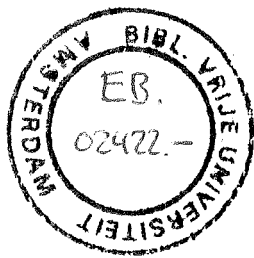
100 jaar MKB

Prof. dr. J.P.I. van der Wilde

vrije Universiteit

amsterdam

100 JAAR MKB

Inleiding

Het is niet eenvoudig de economische problemen van het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) over een langere periode onder één noemer te brengen. Velen hebben dat de jaren door geprobeerd. Het mode-element speelde daarbij dikwijls een rol. De vraag rijst zelfs of er wel continuïteit in zit en of 'MKB' een consistent begrip is. Het antwoord op die vraag laat ik aan uw verbeelding over.

Problemen van ondernemingen zijn er altijd geweest. Spreken over problemen van ondernemingen die tot het midden- en kleinbedrijf behoren houdt een beperking in: grote ondernemingen vallen er buiten. Spreken over problemen van ondernemingen die tot het midden- en kleinbedrijf horen houdt ook een uitbreiding in: de problemen krijgen een maatschappelijke dimensie. Het laatste vergt - denk ik - toelichting.

De woorden maatschappij en maatschappelijk hebben een dubbele inhoud. Van Dale heeft voor maatschappij onder de vierde betekenis: "samenleving, de wereld, omgang en verkeer der mensen" en onder "maatschappelijk" een aantal betekenissen, waaronder "moeilijke sociaal-economische omstandigheden"¹. Afhankelijk van het zinsverband betekent maatschappelijk "van de samenleving" of "met maatschappelijke achterstand". In de ontwikkeling van de maatschappelijke organisaties - de organisaties van werkgevers en werknemers - werd achterstand dan weer vereenzelvigd met de positie van de werknemers. In de honderd jaar - de twintigste eeuw is een eeuw van economische centralisatie - waarin sprake is van een centraal georganiseerde middenstand, of - later - van een centraal georganiseerd MKB heeft deze vereenzelving van de positie van werknemers met 'de sociale kwestie' het zicht op de problemen van de MKB-ondernemingen bemoeilijkt. Middenstanders waren immers mensen die zichzelf konden helpen. Marbach² drukte dat in 1942 zó uit: het zijn geen kapitalisten en geen 'schicksalhafte Proletariër'. De ingebouwde denkfout laat zich gemakkelijk expliciteren: ze vormen pas een probleem als ze het niet redden.

In de protestants-christelijke kring deed deze moeilijkheid van het bepalen wat nu precies de problemen zijn van de middenstand zich reeds voor op het eerste Christelijk-sociaal Congres in 1891³. Daar was een bijeenkomst van christelijke patroons voorzien, "alleen toegankelijk voor patroons en landbouwers die arbeiders in dienst" hadden. De patroonsvereniging (Boaz) over de oprichting waarvan toen werd besloten, stelde zich ten doel "de toepassing der christelijke beginselen op maatschappelijk terrein te bevorderen, de

doorwerking der revolutiebeginselen ook op maatschappelijk erf met alle kracht te bestrijden, alle haar ten dienste staande wettige middelen tot bevordering der belangen van Nederlandsche patroons en ondergeschikten aan te wenden en alzoo mee te werken tot oplossing van het maatschappelijk vraagstuk van onzen tijd in Christelijken geest"⁴. Boaz functioneerde met deze doelstelling tot in 1918. Daardoor bleven veel christelijke middenstanders ruim 25 jaar buiten de eigenlijke beweging in de middenstand.

Inmiddels was in 1902/3 de Nederlandsche Middenstandsbond opgericht en werd de centrale organisatie van de middenstand naast die van de arbeidsstand een feit. Daarbij stonden andere problemen centraal dan die van de plaats van de arbeid. Daar ging het om de zelfredzaamheid. Gesproken werd over de economische toestand van het middenstandsbedrijf, wijzigingen in de produktie, kredietverlening, het afbetalingsstelsel en bijv. wijzigingen in de distributie⁵.

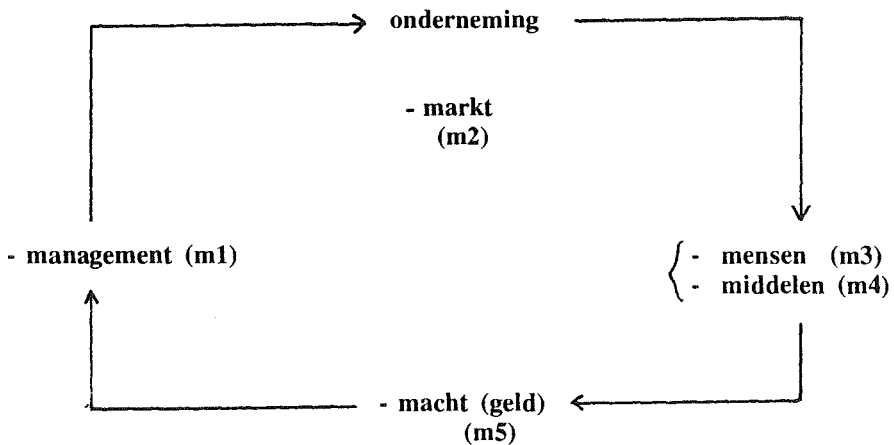
In resp. 1915 en 1918 volgden conform het toen in Nederland gebruikelijke organisatiepatroon de Nederlandse Rooms-Katholieke Middenstandsbond en de Christelijke Middenstandsbond⁶ in dit spoor. Zo ontstond een maatschappelijke organisatie van het MKB in een maatschappij met een overigens dichotoom - of zo u wilt dualistisch - maatschappijbeeld: de representatie van het particuliere bedrijfsleven in termen van werkgevers en werknemers. De problemen van het MKB zijn in dat beeld secundair, problemen waar je naar moet kijken als, zonder dat, een achterstand zou ontstaan in inkomen. Het voorkomen van barrières bij zelfstandige inkomensverwerving teneinde zelfredzaamheid te bevorderen krijgt daarbij veel minder aandacht.

Onderneming en maatschappij

Dit terwijl zelfs bij de meest simpele analyse van deze historisch gegroeide situatie de eenzijdigheid of - zo u wilt - de tweezijdigheid van dat beeld blijkt.

Het gaat om problemen van ondernemingen. In de markteconomie zijn dat: op ruilverkeer gerichte economische organisaties van mensen en middelen op de grondslag van de beschikkingsmacht over produktiefactoren⁷.

Voor de studenten vertaal ik deze verbale definitie - we leven nu in een meer visueel ingestelde samenleving - in de 5 M's (figuur 1).

figuur 1

M1 is de manager/ondernemer, die zich oriënteert op M2, de markt en die voor de bewerking daarvan een combinatie zoekt van mensen, M3, en middelen, M4, - een productiefunctie - en zich de benodigde geldmiddelen verschafft, M5, de macht, om over deze schaarse goederen - productiefactoren - te blijven beschikken. Het is in dit beeld duidelijk dat een onderneming meer problemen kent dan alleen die gestructureerd vanuit de positie van de werkgever c.q. die van de werknemer: er zijn meer (groepen van) mensen bij betrokken; voor de insiders: meer belangen 'at steak'. De maatschappij omvat niet alleen meer groepen dan werkgevers en werknemers, maar de zes bij de onderneming betrokken groepen kennen ook elk hun 'ups and downs'.

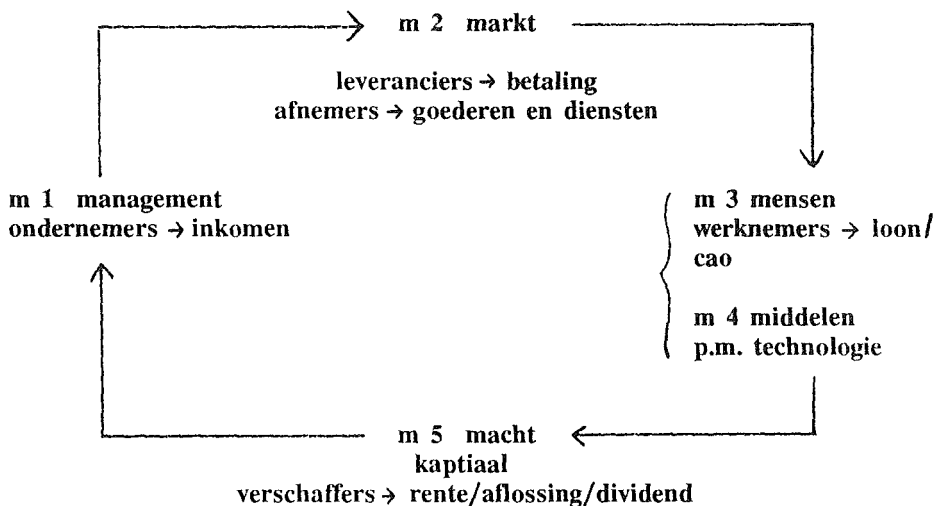
Vanuit de belangen van alle betrokken (groepen van) mensen gezien, gaat het om een coalitie⁸ van ondernemers, leveranciers van machines en grondstoffen, afnemers, werknemers en kapitaalverschaffers, met als laatste 'groep' de Overheid. De zes coalitiepartners maken deze belangen elk op hun wijze geldend. Voor het MKB liggen de accenten niet in de eerste plaats bij het werkgeverschap.

Voor een goed begrip van wat verder volgt, is van belang dat ik in dit college niet inga op de rol van de overheid als coalitiepartner. Ik stel mij voor daarover een afzonderlijk artikel te schrijven.

Ik vraag nu aandacht voor figuur 2. In deze figuur zijn ook de doeleinden

van de partners aangegeven.

belangen en belangengroepen

overheid - belastingen

figuur 2

Voor twee punten vraag ik daarbij aandacht, t.w. dat

- 1 - afgezien van de overheid - de andere partners zich of als werkgever of als werknemer moeten profileren om 'aan de bak' te komen. Financiers, leveranciers en professionele afnemers worden meestal verondersteld door 'de werkgevers' vertegenwoordigd te worden; de werknemers claimen het consumentenbelang mee te vertegenwoordigen. Het belang van de zelfstandige ondernemer krijgt daardoor een tweede plaats;
- 2 door de realisatie van wensen in de belangenstrijd het niveau van de 5 M's wordt bepaald; een onderneming die deze niveaus niet haalt is maatschappelijk marginaal. In de praktijk leidt dit tot schaalvergroting.

Ik kom daar telkens op terug, maar kan dat vandaag uiteraard niet voor u uitwerken. Een voorbeeld van het eerste punt, waarin de spanningen als gevolg van het dichotome maatschappijbeeld naar voren komen levert het actuele conflict rond de winkelsluitingswet. De afnemers - w.o. de consumentenbond - laten zich wel horen, maar komen niet echt aan bod.

Een duidelijk voorbeeld van het tweede is gelegen in het verband tussen arbeidsproductiviteit en loonsverhogingen. Loonsverhogingen kunnen wel afgedwongen worden, maar ze moeten verdiend worden.

Ik ga nu - in het kort - iets zeggen over de manier waarop de ondernemers/eigenaars, al of niet vanuit gezinsbedrijven, gepoogd hebben hun problemen - belangen - in de dichotome maatschappij tot gelding te brengen.

Het voorspel

In de eerste helft van de twintigste eeuw stonden verbetering van bedrijfskennis, opleidingen voor handelskennis en vakkennis (M 1 - het niveau van de M/O), eerlijke concurrentie (marktgedrag, M 2) en faciliteiten bij het lenen voor bedrijfsdoeleinden (geld, M 5, de macht) centraal.

Het formuleren van deze eigen wensen ontsloeg de organisatie van en voor de middenstand niet van de noodzaak ook hun standpunt te formuleren over wat elders in de maatschappij (bij de andere maatschappelijke organisaties) op het programma stond. Onderwerpen als medezeggenschap, bezitsvorming, pbo, vroegen ook hun aandacht. Velen van hen waren immers ook werkgever.

Figuur 3 geeft een oriëntatie van deze eerste periode in de tijd.

Voorspel

1900/1918	oprichting middenstandsbonden
1919	middenstandsraad
1927	(ned.) Middenstandsbank
1930	EIM
jaren 30	wettelijk kader voor handelrijvenden en industriëlen middenstand * vestigingswet * winkelsluitingswet * wet op het afbetalingswezen * wet betreffende uitverkopen en opruimen
1940/1945	organisatie woltersom
jaren 50	technische herziening wettelijk kader
figuur 3	

Het MKB is er in die tijd duidelijk in geslaagd een eigen kader (instrumentarium) te scheppen.

Na de tweede wereldoorlog

De tweede wereldoorlog heeft de ontwikkeling min of meer bevroren. In de opbouwtijd bleef het bij het doorlichten van de inmiddels ontstane instituten en regelingen, zonder dat daaraan in de eerste helft van de jaren vijftig veel nieuws werd toegevoegd. De Wet op het Cadeaustelsel kwam, na de oorlog, tot stand op vooroorlogse argumenten. Ook de Wet op de Bedrijfsorganisatie loste slechts vooroorlogse problemen op. De vernieuwing kwam kruipend, meer door de omstandigheden gedictieerd dan ingegeven door een grootse visie.

Mijn eigen bemoeienis met het MKB begon in 1948 toen ik werd uitgenodigd om voor het dagelijks bestuur van de Christelijke Middenstandsbond mijn sollicitatie naar de post van secretaris bij die bond toe te lichten in 'het kasteel van Antwerpen' te Utrecht. Enig spitwerk naar literatuur en standpunten m.b.t. de middenstand hadden niet veel opgeleverd en ik vroeg me af wat precies van mij verlangd zou worden. Achteraf bleek dat ik inmiddels het meeste gelezen had. Het fonds van kennis was overzichtelijk en weinig diepgaand; wat bedrijfseconomie, wat wetgeving en wat instituties en organisaties. Eenmaal aangesteld moest ik organisatorische taken vervullen, op propagandabijeenkomsten spreken, notities maken, 'dingen uitzoeken', de term onderzoek werd daar toen nog niet gebruikt. Tot die notities behoorden ook het geven van een visie op de wetgeving m.b.t. de middenstand en het formuleren van suggesties tot het aanbrengen van wijzigingen daarin.

Met betrekking tot de Wet op de Bedrijfsorganisatie (PBO) ging die taak wat dieper. Daarbij ging het om de vraag wat er nu precies moest gebeuren voor de zelfstandige middenstand als die wet zou zijn aangenomen. Een moeilijke problematiek omdat ook hier de gedachte aan overleg tussen werkgevers en werknemers centraal stond. De wet kende geen middenstand als maatschappelijke (economische) categorie.

Als secretaris van alle commissies, ook die met zusterorganisaties en geestelijk-maatschappelijk verwante organisaties, die voor de vraag werden geplaatst hoe dat dan moest, ontkwam ik niet aan het verzamelen en rangschikken van materiaal daarover. De informatie gaf mij ook de kans in 1953 op die stof bij prof.dr. T.P. van der Kooij te promoveren⁹.

Nu zou ik dit hier niet zo vermelden als ik daarmee niet iets concreets zou kunnen zeggen over wat ik als de cruciale ontwikkelingen in de gedachten over de middenstand beschouw: Om op het maatschappelijk vlak te kunnen

functioneren moest over de middenstand nagedacht kunnen worden als over een (aparte?) economische categorie. Niet alleen voor de PBO bleek dat nodig, maar ook voor het deelnemen aan het werk in de Stichting van den Arbeid. Om dat te bereiken moest een plaatsbepaling van het Midden- en Kleinbedrijf in de Nederlandse economie plaatsvinden. De sectoren en bedrijfstakken, waarin de MKB-ondernemingen de belangrijkste plaats innamen, moesten in kaart gebracht worden. Voor deze doeleinden moest aansluiting gevonden worden op de cijfers van het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) en het CPB (Centraal Planbureau). Over branchegegevens beschikte het EIM (Economisch Instituut voor de Middenstand¹⁰). Het op elkaar aansluiten van de beschikbare cijfers - ook uit andere bronnen zoals de bedrijfsverenigingen - was geen eenvoudig karwei. De jaarlijkse publikatie "Het Midden-en Kleinbedrijf in de Nationale Economie" is van die activiteiten de belangrijkste vrucht.

Van middenstand naar midden- en kleinbedrijf

Dit werk leidde mede tot verandering in terminologie, het overstappen van "Middenstand" op "Midden- en Kleinbedrijf".

Inmiddels begon de vraag naar de plaats van het MKB in de nationale economie en de vraagstukken, samenhangend met de schaal van ondernemen, gecompliceerder te worden. Zoals bekend is sinds het midden van de jaren vijftig de produktie gegroeid en daarmee de welvaart. Het loonniveau steeg en vooral in het westen van ons land werd veel gebouwd en geïnvesteerd. Beide factoren hadden invloed op de schaal van ondernemen. De bedragen nodig voor het vestigen van een onderneming en de lopende kosten stegen: een proces van algemene schaalvergroting - verhoging van het niveau van de 5 M's - noopte enerzijds tot sanering en opende anderzijds nieuwe kansen voor bestaande en startende ondernemingen.

Dat was zo ongeveer het beeld toen ik in de jaren 1964/1965 college moest gaan geven.

Kleurden nog in de jaren vijftig begrippen als "resistentie van ondernemingen" (hoe lang houden ze het vol?) en sanering (kunnen ze het nog wel bolwerken?) het spraakgebruik, in de jaren zestig viel het accent op het inkomen van de ondernemer en de kostenstructuur van de onderneming. De marktpositie van de MKB-ondernemingen kwam meer centraal te staan. Voorlichting en ruimtelijke ordening werden ingeburgerde begrippen. De reflex daarvan is te vinden in mijn in 1969 verschenen "Marketing en midden- en kleinbedrijf"¹¹. Via dat boek en de colleges maakten de studenten die het vak bij mij volgden de ontwikkeling mee.

Steekwoorden voor de jaren zeventig werden: informatiebehoefte, kennisniveau, ondernemerschap, nieuwe financieringsvormen (vermogensstructuur) en

innovatie. Redzaamheid is mooi, maar er moet ook aan de omgeving gedacht worden.

De verlegging van de grenzen van het begrip MKB naar alle particuliere ondernemingen, buiten de agrarische sector, met minder dan 100 werkzame personen, trok een aantal ondernemingen binnen het begrip die er tot dan toe niet onder vielen. De detailhandel buiten het grootwinkelbedrijf en de verbruikскоöperatie - die 40% van het MKB uitmaakte - scoort nu een percentage van minder dan 20% van het aantal ondernemingen. Ondanks deze grensverlegging wordt het MKB toch nog dikwijls verward met de detailhandel. Soms zelfs in de bizarre vorm van de verdere verwarring van het grootwinkelbedrijf met de groothandel.

De grensverlegging werd geïnitieerd door de Commissie Research Midden- en Kleinbedrijf, ingesteld op 12 mei 1970. Het rapport van de commissie stond bekend onder de naam "Het rapport van de Commissie Bosman"¹². In bijlage III van dat rapport wordt deze verlegging - verkort weergegeven - als volgt geargumenteed:

"De commissie ziet als het midden- en kleinbedrijf de collectiviteit van ondernemingen die naast de algemene vraagstukken nog eigen specifieke problemen en behoeften gemeen hebben.

De commissie beperkt zich tot het midden- en kleinbedrijf in de sectoren nijverheid, handel, horeca, vervoer, onderhouds- en reparatiediensten en overige zakelijke dienstverlening en rekent daartoe alle ondernemingen met minder dan 100 werkzame personen¹³.

De redenen waarom hier de 100 werkzame personengrens is gekozen zijn de volgende:

1. Deze grens is gelijk aan de ondergrens voor (middel)grote ondernemingen in wettelijk maatregelen.
2. De statistische kans dat bij deze grens grote bedrijven tot het midden- en kleinbedrijf gerekend worden, is gering.
3. De statistische informatie over het midden- en kleinbedrijf wordt bij deze grens vergemakkelijkt.
4. Tot deze grens speelt de gemeenschappelijke problematiek waarschijnlijk een belangrijke rol.
5. De grens geeft de meeste branches enige ruimte voor toekomstige schaalvergroting.
6. De inhoudsomschrijving van het begrip midden- en kleinbedrijf wordt vergemakkelijkt¹⁴.

De jaren tachtig tenslotte, geven een beeld te zien dat nu nog als toekomst-

beeld wordt aangeprezen. Behalve aan de handel en de klein-industrie wordt aandacht besteed aan de zakelijke dienstverlening. Een eigen bedrijf kwam in. Studenten gingen ook denken aan het starten van een eigen onderneming. De zelfstandige onderneming werd gezien als een redmiddel voor het weer op gang brengen van economische groei. Woorden als: draagvlak, netwerken, comakership en samenwerking worden te pas gebruikt. Subcontracting en venture capital behoren tot de themata voor colleges en werkcolleges. De vraag naar economische zelfstandigheid wordt in deze context maatschappelijk opnieuw actueel.

De ontwikkeling ging in de jaren zeventig en tachtig zo snel dat de vierdelige serie die ik in de tweede helft van de jaren zeventig schreef¹⁵ tijdens het drukken al leek te verouderen. De herziening van deel 1 in 1987 heb ik daarom ook maar als een zelfstandig boek uitgebracht. Het gevaar er nog drie te moeten schrijven kon daarmee bezworen worden.

De ontwikkelingslijn die ik aangaf, loopt van

- "nicht schicksalhafte Proletarier", of in het Engels "selfemployment" over
- formalisering van kostenstructuur en inkomensniveau tot
- redders van de groei/economie.

Vijf perioden na de Tweede Wereldoorlog

Bij mijn afscheid van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf deelde ik het traject dat zo werd afgelegd op in vijf perioden. Het woord periode is daarin misschien wat sterk aangezet, maar het valt wel op dat een bepaald thema zo ongeveer tien jaren het maatschappelijk beeld bepaalt. De drijvende factor daarachter is gelegen in het veld winnen van de gedachte aan een bepaalde aanpak, de realisatie van die gedachte en het opkomen van nieuwe problemen.

De bedoelde indeling zag er als volgt uit:

vijf perioden

1. Idealistische periode (\pm 1945-1955)
2. Progressieve periode (\pm 1955-1965)
3. Periode van de koppige jaren (\pm 1965-1975)
4. Periode van de schoorvoetende aanpassing (\pm 1975-1985)
5. Periode van het trekken van nieuwe lijnen (\pm 1985-1995)

Het aardige van zo'n indeling is, dat de problemen van het midden- en

kleinbedrijf zo over de dag van vandaag heengetild worden. De idealistische periode was die van het economisch evenwicht macro gezien. Belangrijke themata waren, "nooit meer werkloosheid" en "een rechtvaardige inkomensverdeling".

De progressieve periode was er een van verbetering van niveau, vooral van lonen, sociale verzekeringen en -voorzieningen, uitkeringen en - impliciet - van de andere M's. Er was telkens wat te verdelen. De welvaart kon niet op.

Rond 1965 is er reeds sprake van enige kentering. Het groeipercentage van de economie stijgt nog, maar de inflatie neemt toe, de werkloosheid stijgt, de arbeidskosten/sociale zekerheid schiet(en) door met het gevolg dat de collectieve uitgaven en de belastingdruk de pan uit rijzen.

De koppige jaren waren jaren waarin we ondanks de ontdekking dat de bomen niet tot in de hemel groeiden, onmachtig bleken ze te snoeien. Het beleid moest omgebogen worden, maar de wal keerde het schip¹⁶.

Telkens moest in elke periode aandacht gevraagd worden voor beleidsproblemen ter voorkoming van het oplopen van achterstand door zelfstandige ondernemers, tegenwoordig ook wel I.B. ondernemers genoemd. Een enkel voorbeeld aansluitend aan wat daarover in het algemeen door mij reeds werd gezegd¹⁷. In het midden voor de progressieve periode (1960) wordt aandacht gevraagd voor de voorlichting, voor de belastingheffing bij het staken van een onderneming (overdrachtswinst), voor bezitsvorming en samenwerking. In de periode van de koppige jaren wordt de aandacht gevestigd op het gebrek aan continuïteit in het structuurbeleid (bedrijfsbeëindiging) en o.m. op de organisatie van de individuele bedrijfsvoorlichting. Rond 1980, tijdens de schoorvoetende aanpassing wordt o.m. aandacht gevraagd voor het sectorstructuurbeleid en gevraagd om specifieke stimuleringsmaatregelen voor innovatie in het Midden- en Kleinbedrijf. Thans in de periode van het trekken van nieuwe lijnen zijn voorlichting ondernemershuizen en innovatiecentra (transferpunten) belangrijke punten op de agenda.

In de jaren tachtig werd het ondernemerschap weer onderkend als bron van welvaart: nieuwe werkgelegenheid moest o.m. van het MKB komen. De aandacht voor kennisoverdracht, starten en innoveren en ook die voor "groot helpt klein" zijn daartoe te herleiden. Aan het instrumentarium voor kennisoverdracht, en aan het propageren van de heersende opvattingen in het overheidsbeleid wordt nog steeds hard gewerkt.

De lijn loopt - zoals uit de beschrijving blijkt - duidelijk mee met de macroontwikkeling; de bijzondere accenten m.b.t. de belangenbehartiging voor het

MKB blijven.

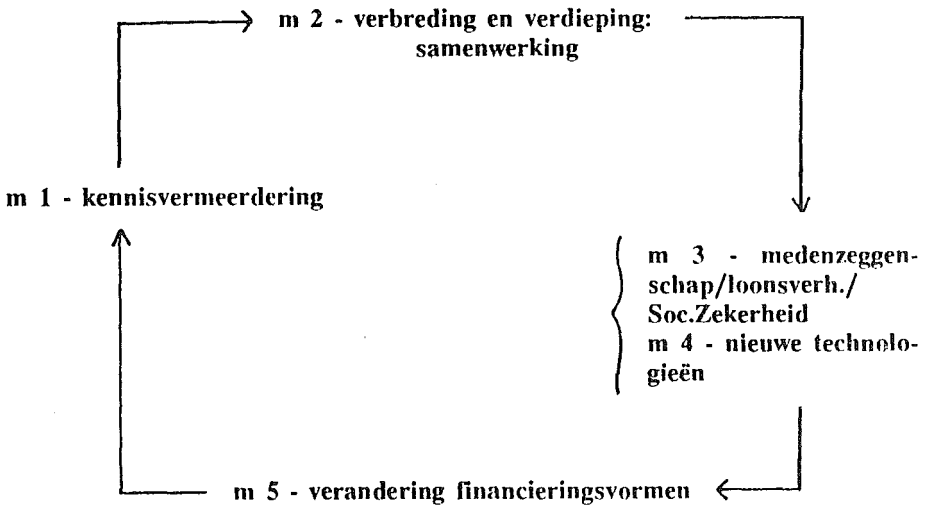
In de progressieve jaren van groei en schaalvergroting waren collectieve voorlichting en extra mogelijkheden voor het staken van de bedrijfsuitoefening nodig. In de koppige jaren kwamen de individuele bedrijfsvoorlichting en hulp bij verandering van bedrijfsstructuur c.q. bedrijfsbeëindiging centraal te staan. In de jaren tachtig is managementondersteuning nodig, mede met het oog op het inspelen op nieuwe technologieën.

Vandaag

Zo zijn we dan in het heden aangeland.

De grote lijnen uit de geschetste perioden kunnen als veranderingen van de omgeving in het schema met de 5 M's worden geplaatst. Dan ontstaat het volgende beeld:

grote lijnen als niveauverandering van de 5 m's

figuur 4

Om gelijke tred te houden met de omgeving moet een onderneming (ondernemer) kunnen werken:

- op een kennisniveau dat niet onderdoet voor de concurrentie;
- meegroeien met de markt en leren samenwerken;
- aan ieder die in een onderneming werkt, tenminste een minimumloon en sociale zekerheid aanbieden;
- de nieuwste produktiemiddelen aanschaffen;
- de rente van het geïnvesteerde kapitaal opbrengen.

Maar wat zijn in dit licht toekomstlijnen? Laten we ervan uitgaan dat het ondernemerschap voorlopig weer in ere is hersteld en dat de bereidheid ondernemingen te starten toe blijft nemen. Laten we verder als goede Nederlanders - Amerikanen denken soms: hij is driemaal failliet gegaan, nu moet hij het vak toch wel kennen - hopen dat er minder faillissementen van startende ondernemers voorkomen als gevolg van een hoger (eigentijds) kennisniveau. Wat zijn onder die omstandigheden problemen van het MKB?

Het is niet te ontkennen dat ook in de benadering van het MKB en de problemen van het MKB de mode een belangrijke rol speelt. Dat blijkt bijvoorbeeld heel duidelijk uit de voorlopige aanduiding van het probleemgebied voor mijn opvolger:

1. De grens van 100 werkzame personen staat onder spanning; moet die naar 500 werkzame personen?
2. Behalve op het kleinere bedrijfsleven in het algemeen komt een accent te liggen bij de industrie en bij de zakelijke dienstverlening.
3. Starten is een belangrijk thema.
4. Dynamische groei - de ontwikkelingsvraagstukken gericht op de toekomst worden genoemd, w.o. subcontracting, netwerkvorming, co-makership, venture capital, marktontwikkeling, technologische en produktinnovatie, fysieke distributie, etc.
5. Afstemming is vereist op de kernvakken in de bedrijfseconomische richting w.o. de managementsproblematiek.
6. Onderzoek zal moeten plaatsvinden in afstemming met de werkgemeenschap in Eco-zoek-verband, met externe financiers en de andere voor het MKB relevante onderzoeksinstellingen.

Om dit alles waar te maken zal het een nieuwe hoogleraar moeten vergaan als het MKB na de tweede wereldoorlog. Aanvankelijk stond de ondernemer in het MKB alleen. Opeenvolgende staatsecretarissen hebben getracht naar het voorbeeld van de landbouw in die situatie verandering te brengen.

Veldkamp (Middenstandsnota's 1954 en 1959) zorgde voor de eerste consu-

lenten. Deze kregen een coördinerende taak in de regio. Uit het Algemeen Waarborgfonds voor de Middenstand en het COM groeide het CIMK (thans IMK) en de RDK'S (later (R)IMK's). Er is een lijst van zelfstandige consultants, waarnaar de (R)IMK's voor doorlichting kunnen doorverwijzen. Langzamerhand verlegde zich ook de probleemstelling. Van overbrengers van informatie en inzicht kwam het accent te liggen op 'intermediaire organisaties', die mede dienen om de lijn van het overheidsbeleid over te dragen op burgers/ondernemers. Dat lijkt de omgekeerde wereld: van het brengen van hun problemen onder de ogen van de overheid wordt het MKB geconfronteerd met een informatiestroom van de overheid, gericht op de ontwikkeling van eigentijds ondernemerschap. Hopelijk is op deze wijze een tweerichtings-verkeer ontstaan dat leidt tot een beter begrip.

Ontwikkeling Voorlichting

1935	Stationering nijverheidsconsulent bij het departement voor het contact tussen de consultants, de diensten en het departement
1955	Rijksmiddenstandsvoorlichtingsdienst
1965	Witte Brug Akkoord (staatsecr. Bakker)
1972	Rapport Kreiken
1975	Rapport Van Der Garde (D.G.)
1983/84	Plan van aanpak (staatsecr. Van Zeil)
1989	Vertrekpuntennota Ondernemershuizen

Ondernemershuizen herbergen - evenals universiteiten - een keur van deskundigen. Een docent MKB zal moeten aansluiten bij wat elders in de faculteit gebeurt en gedoceerd wordt en bij wat in de voor het MKB relevante omgeving gebeurt. Voor één man, één dag in de week is dat een onmogelijke opgave. Er is voldoende menskracht voor nodig om kennis te nemen van wat anderen doen en om met hen samen te werken.

Toekomstbeeld

Een laatste punt waar ik in dit verband uw aandacht voor wil vragen is het toekomstbeeld van het MKB. Ik herinner me dat, toen ik in 1956 de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf opstartte, iemand mij vroeg wat ik zou gaan doen als de problemen voor het MKB opgelost zouden zijn. Ik was er toen al van overtuigd dat dit nooit zou gebeuren. Het MKB verandert met zijn omgeving. De voor het MKB relevante omgeving heb ik in de loop van mijn betoog telkens tot uitdrukking pogen te brengen in de veranderingen rond de vijf M's. Grof samengevat gaat het daarbij om de welvaartsbronnen inclusief de infrastructurele ontwikkeling, een sociale ontwikkeling op basis

van een beleid gericht op de inkomensvererving naast de inkomensverdeling, en om de branchestructuren, als draagvlak voor know-how.

Deze omgeving prikkelt niet alleen tot schaalvergroting, maar onder bepaalde omstandigheden ook tot schaalverkleining. Dat kan per sector verschillen. Toffler¹⁸ heeft op algemene tendenties in de richting van schaalverkleining gewezen.

De grensverlegging van het MKB naar 500 werkzame personen ligt - zeker voor de industrie - voor de hand. Ik zal nu niet stilstaan bij de statistische en andere cijfermatige problemen die dat met zich meebrengt. Wel staat vast dat het proces, waarvan zo'n grensverlegging de neerslag vormt, een grotere spanning met zich brengt tussen ondernemingen die in een proces van schaalvergroting verkeren en ondernemingen in een proces van schaalverkleining en bijv. tussen kleinere eenheden binnen samenwerkingsverbanden.

Op dit ogenblik vinden schaalveranderingen plaats op grond van

- veranderende produktiemethoden
- marktontwikkeling

De Nederlandse ondernemingen zijn op een enkele uitzondering na in een Europese markt van meer dan 320 miljoen afnemers - 335 miljoen inclusief Oost Duitsland -, eigenlijk allemaal tot het MKB behorende ondernemingen geworden. Om een plaats en taak van die ondernemingen goed te kennen en die ondernemingen ook - voor zover nodig - van de kant van de overheid te begeleiden, is zicht op tweërlei problematiek centraal, te weten op

1. de relatieve zelfstandigheid van ondernemingen binnen georganiseerde marktsystemen;
2. de ontwikkeling van de produktiemethoden per branche of sector (o.m. milieuvriendelijke produktiemethoden).

Georganiseerde marktsystemen en milieuvriendelijke produktiemethoden komen niet in een luchtledig tot stand. Het zijn fasen in de ontwikkeling van de samenleving op de drempel tussen de twintigste en de één-en-twintigste eeuw. Internationalisering - waaronder Europa 1992 - en - mede als keerzijde daarvan - regionalisering en decentralisatie zijn in die ontwikkeling sleutelbegrippen. Als de wetgeving op sociaal-economisch gebied en - later - op financieel-economisch gebied in Brussel geregeld wordt dan kan er geen sprake meer zijn van een gedetailleerde wetgeving. De verdere invulling wordt dan meer afhankelijk van regionale structuren. De nationale overheden ontkomen er daarbij niet aan te decentraliseren.

Regionaal zijn de bij de ondernemingen geïnteresseerde belangengroepen anders georganiseerd dan op landelijk niveau. In dat patroon komen de te onderscheiden belangen als het op ondernemen aankomt, ook beter tot hun recht. Het zou te rechtlijnig zijn te veronderstellen, dat daarvoor standaard-overleg inzake ondernemingsbelangen op basis van zespartijoverleg (de zes

coalitiepartners) tot stand zou komen. Wel is het zo dat meer groepen de kans krijgen zich te laten horen en op basis van gelijkwaardigheid mee te praten.

Het dichotome maatschappijbeeld zal - met tegenstand van de werkgevers - en werknemersorganisaties - overgaan in systemen met tripartiete en quadripartiete overlegvormen; soms doen overheden mee, soms andere groepen w.o. ook uitvoerende organisaties, vertegenwoordigers van allochtonen etc.

Het bepalen van de plaats van de zelfstandige ondernemer is onder deze omstandigheden geen eenvoudige zaak. Het gaat er niet meer om of een ondernemer het alleen af kan, maar of hij als managers/ondernemers visie heeft en beslist welke plaats hij in de markt naast anderen zal gaan innemen, welke mensen en welke techniek hij in overleg met zijn medewerkers zal kiezen en wat voor financiers daarin een woord mee zullen mogen spreken. De moderne middenstander is nu een ondernemer, die voor eigen verantwoordelijkheid zaken doet, in goed overleg en in samenwerking met zijn partners; hij is bereid risico's te nemen en streeft naar verbetering van de levenskwaliteit van zijn afnemers en de leefbaarheid in het algemeen.

Dat brengt mij tot een paar afsluitende opmerkingen.

Als economen letten we vooral op de maatschappij vanuit het gezichtspunt van de inkomensverwerving. In het Europa van straks is Nederland met al zijn bedrijvigheid niet meer dan een grote stad. Die stad moet toegankelijk blijven. Dat vergt initiatieven, inzet, doorzettingsvermogen, overzicht ook en strategieën met een grensoverschrijdende doelstelling. De verwarring van zulke initiatieven - startpunt van economische groei - met de nadelen is dodend. Expansie bevorderen en stagnatie tegengaan blijft geboden voor het nemen van ondernemersinitiatieven, en dus voor het MKB, maar ook voor degenen in de samenleving - ook wereldwijd - die extra zorg nodig hebben¹⁹. Voor 'zorgen' is 'groei' nodig. 'Groeieconomie' en 'zorg economie' zijn geen tegenstellingen. Zorg voor mensen en zorg voor het milieu zijn niet mogelijk zonder (creatieve) groei, zonder vooruitgang. Vianen²⁰ categoriseert de theorieën over ondernemerschap met behulp van de formule

$$B(\text{ehaviour}) = P(\text{ersonality}) \cdot E(\text{nvironment})$$

De ondernemer treedt immers op als coördinator van produktiefactoren in de maatschappij. Daarvoor moet de cultuur rijp zijn. De smaak hebben zij meestal al te pakken: veel ondernemers komen ook uit een ondernemersmilieu (> 60%). Ze moeten leiding geven. Dat kan niet zonder visie. Ze moeten gevoel hebben voor de markt, met mensen kunnen omgaan en verstand hebben van produktiemiddelen en geld²¹.

Waar een ondernemer is, is een weg. Kansen liggen vooral in de branches waar een hoog ontwikkelingsniveau is vereist, gecombineerd met productie op maat (zakelijke dienstverlening), waar gedecentraliseerde afzet nodig is (groothandel, detailhandel), met dien verstande, dat samenwerking en formulebinding de meeste kansen bieden, en in de gevallen waarin, eigentijdse technologieën kleinschalige productie toestaan, zodat de menselijke factor opnieuw tot zijn recht kan komen²².

Dat leidt tot de gedachte dat ook Nederlandse ondernemers in de één-en-twintigste eeuw Europees - wellicht zelf mondiaal - zullen denken en zich duidelijker bewust zullen zijn van de belangenverstrengeling in hun onderneming. Om zo te kunnen slagen zullen zij:

- een sterke persoonlijkheid en visie moeten hebben;
- marktmogelijkheden moeten creëren, veelal op contractbasis binnen omvangrijke netwerken;
- over deskundig personeel moeten kunnen beschikken dat zich voortdurend laat bijscholen;
- over moderne technologie moeten kunnen beschikken;
- strategieën moeten ontwikkelen die voor financiers geen enkel bezwaar vormen.

Wat bij enig nadenken opvalt, is dat dit alles niet louter toekomstmuziek is. Samenwerking is in vele bedrijfstakken ingeburgerd en de regionale structuren hebben ook de aandacht. Het MKB heeft daarop - soms met tegenzin - ingespeeld. Met name het bestuur van het IMK is thans breder samengesteld dan voor de invoering van het Plan van Aanpak van staatsecretaris Van Zeijl het geval was. De regionale IMK's hebben besturen waarin per regio verschillende organisaties en instanties kunnen participeren. Het plan ondernemingshuizen te stichten waarin regionaal en lokaal alle informatie wordt samengebal, is een logische ontwikkeling vanuit de huidige organisatiestructuren²³.

In deze organisatiestructuren ontbreekt wel de aandacht voor de kennis op brancheniveau. Dat niveau komt tekort. Dwarsverbindingen met de kennisconcentratie in de ondernemingshuizen ligt voor de hand.

Wat betekent dit nu voor de oriëntatie van de Nederlandse ondernemer in het MKB? Het is nodig dat ondernemers open staan voor veranderingen in hun omgeving. Hun markt is daarbij bepalend voor de strategische reacties op die veranderingen. Voor het MKB betekent dit dat het zich, met zo'n 'open mind', toch voornamelijk op de binnenlandse markt zal concentreren. 90% van de afzet van het MKB vindt plaats op de binnenlandse markt, veelal opereert het MKB regionaal of lokaal. Als ik dan ook pleit voor Europees en zelfs mondiaal denken door ondernemers, dan bedoel ik daarmee niet alleen letten op wat er in ons land gebeurt. De Nederlandse

ondernemer moet weten wat in Duitsland en in België gedacht en gedaan wordt. Hij moet er rekening mee houden dat Fransen en Italianen anders tegen de samenleving aankijken dan Engelsen. In alle EG-landen is het probleem dat de burgers en dus ook de ondernemers onder eenzelfde regime zullen moeten leren leven. Met elkaar zullen we in de nabije toekomst dat veranderingsproces doormaken. De Nederlandse ondernemer verschilt in dat opzicht niet van zijn collega's in West-Europa²⁴. Misschien is hij er zoals de meeste Nederlanders nog wel van overtuigd dat wij het alleen goed doen. We zullen er allemaal achter moeten komen dat dat niet het geval is.

1. Zie voor mijn toenmalige opvattingen over het begrip maatschappij o.m.: Preadvies over Middenstand en PBO voor de Sociaal-Economische Conferentie van het Convent van Christelijke sociale organisaties (1951). Niet gepubliceerd. En zie ook: Prof.dr. T.P. van der Kooy in AR-staatskunde van mei 1952, blz. 130 'De toekomst der Maatschappij'.

2. Marbach, Fritz, 'Theorie des Mittenstandes', Bern, 1942, pag. 137

3. Zie de uitgave van de Christelijke Middenstandsbond, Den Haag 1953. Bijdrage Joh. de Jong. 'De juiste koers'.

Zie ook art. 1 van de Statuten van de Vereniging van Nederlandsche Patroons 'Boaz', vastgesteld in 1903: "Er bestaat eene Vereeniging van Nederlandsche patroons "Boaz".....Onder patroons wordt verstaan een ieder, die voor het verrichten van diensten, buiten zijn huishouding, een of meer personen in dienst heeft en een ieder die zijn eigen zaken drijft of vroeger eervol gedreven heeft".

4. Art. 2 der Statuten. Zie nr. 3 van het orgaan Boaz pag.2

5. Zie 'Handboek voor den Middenstand', 1937, Haarlem, Tjeenk Willink & Zn. NV, onder redactie van drs. H.L. Jansen, M. Kropveld, Jhr.dr. J.C. Mollerus, Dr. F.L. van Muiswinkel en dr. E.J. Tobi, pag. 26 e.v.

6. Eerst: Vereeniging van den Christelijken Handeldrijvenden en Industriëelen Middenstand in Nederland

7. Zie J.P.I. van der Wilde, Middenstandsproblematiek in een nieuw Gewaad, 1953, pag. 40.
8. Zie o.m. Traas, Lambers, Keuning, e.a., opgenomen in 'Het Midden- en Kleinbedrijf', prof.dr. J.P.I. van der Wilde, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1987, pag. 12.
9. Zie mijn 'Middenstandsproblematiek in een nieuw gewaad'
10. Later: 'voor het Midden- en Kleinbedrijf'.
11. Wolters-Noordhof, Groningen.
12. Prof.dr. A. Bosman volgde prof.dr. J.F. Haccoû op die in de zomer van 1972 plotseling overleed. De commissie werd ingesteld op 12 mei 1970 en rapporteerde in November 1977.
13. Dus exclusief landbouw en visserij. De doorvoering van deze grensverlegging kostte ongeveer 5 jaar. Een voetnoot met een waarschuwing, die ik in 1987 opnam (zie 15) wil ik de lezer niet onthouden:
" De verlegging van de grens naar boven (100 personen) wordt in Nederland gebruikelijk. Deze verlegging naar boven is in tegenstelling met de trend in de VS: "The trend in recent years is to lower the size standard in order to effectively offer protection and assistance to those smaller firms which need such help in order to be competitive and to limit assistance to those larger firms which do not actually need assistance in order to survive". Principles of Small Business Management, Mac Graw-Hill Book Company, pag 3 e.v. Hierbij moet wel worden aangetekend dat de grens in de VS veel hoger ligt dan bij ons".
14. Het laatste argument is minder duidelijk dan het lijkt. Inhoudelijke benaderingen (van het MKB) dienen vooraf te gaan aan de statistische precisering. In feite is dat ook hier gebeurd. De afbakening is macro en gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI) van het CBS. De uitsluiting van de landbouw en visserij is een praktische en geen logisch-systematische.
15. De serie 'Het Midden- en Kleinbedrijf in de detailhandel, het ambacht, het horecabedrijf, het vervoer en de groothandel'. 4 dln. 1987/1979/1980/1981.

16. Zie voor de analyse van deze periode ook: Dr. J.J. van Duijn, 'De periode 1984-1973 in Perspectief' in 'Lessen uit het Verleden', 125 jaar Vereniging van Staatshuishoudkunde, Leiden/Antwerpen, 1987.

17. Uitbreider gegevens van wat aan de orde werd gesteld zijn te vinden in de opeenvolgende jaarverslagen van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf.

18. Zie niet alleen 'The Third Wave' maar hiervoor ook 'The Adaptive Corporation', A. Toffler, 1985, Mc Graw-Hill Company, London.

19. Hierbij wijs ik nadrukkelijk de opvatting af van 'de economie van het genoeg', o.m. na aandachtige lezing van 'het rode economieboekje' (uitgave van het landelijke missionair collectief) - popularisering werkt dikwijls onthullend.

In deze publikatie spelen de gedachten - stellingen - voortdurend 'haasje over'. Eén gedachtenlijn is, economische expansie vervuult en maakt grondstoffen op. Een tweede gedachtenlijn heeft betrekking op de effecten van thans gebruikelijke produktiemethoden op het milieu. Een derde lijn bevat gedachten, die zich keren tegen bepaalde vormen van consumentengedrag. Ik denk dat economen zich konsekwenter moeten richten op het gebruik van schaarse middelen, voor het in stand houden van menselijk leven. Gezonde mededinging bevordert expansie en gaat stagnatie tegen (zie behandeling Wet Economische Mededinging, mondeling overleg Tweede Kamer, punt 4). Dat beleid van regeringszijde nodig is om een gezonde economie te bevorderen is - bij mijn weten - nooit ontkend.

20. 'Ondernemerschap in Verleden, Heden en Toekomst', prof.dr. J.G. Vianen, EIM. Zoetermeer 1988.

21. Zij blijven onderwerp van onderzoek. Drs. C. Koning geeft in een 'verslag van literatuuronderzoek', een goed overzicht van wat en door wie in de laatste decennia op dit punt is onderzocht. Zowel de Vrije Universiteit als het EIM hebben o.m. een program voor verder onderzoek naar de nog altijd fascinerende ondernemer/gangmaker/manager.

22. Het EIM beschikt op deze punten over een schat aan gegevens, neergelegd in zeer lezenswaardige rapporten.

23. Zie: Ondernemingshuizenproject, vertrekpuntennota: Op weg naar een ondernemingshuizen-model, aangeboden op 8 september 1989 door minister De Korte aan de Tweede Kamer (1988/89, 21295).

P61560W

24. Blijkens Stratos EIASM Brussel, september 1987, 'Strategic Orientations of Small and Medium-sized enterprises' een rapport van een internationale onderzoeksgroep naar ondernemerschap, waarin 8 Europese landen participeerden, w.o. voor Nederland drs. C. Koning en prof.dr. J.P.I. van der Wilde.